

УДК 351.746.1:342.72/.73

Тітко Е. В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Київського університету права Національної академії наук України, м. Київ

НАЦІОНАЛЬНА ТА МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Досліджено основні аспекти національної, міжнародної та воєнної безпеки в контексті захисту прав людини. Висвітлено особливості військового компоненту на основі праці С. Ф. Гантінгтона «Солдат і держава: теорія і політика цивільно-військових відносин».

Ключові слова: національна безпека; міжнародна безпека, воєнна безпека, захист прав людини, цивільно-військові відносини.

Сучасна міжнародна та національна безпека означена активізацією взаємозалежності держав, що дає змогу констатувати тенденції до інтеграційних процесів, прагнення до цілісності та єдності всього світу. Зміна характеру цих феноменів зумовлює перегляд їх правового регулювання. Міжнародна та національна безпека еволюціонують під впливом багатьох чинників, що особливо помітно в епоху глобалізаційних процесів. Це підтверджує потребу в удосконаленні правової системи регулювання окреслених процесів в умовах сьогодення.

Глобалізація стимулює зростання залежності країн від результатів інтенсифікації міжнародного руху, економічних благ, капіталів, технологій тощо. Становлення глобальної господарчої системи розмиває кордони національних господарств, пов'язаних міцними торговельними, фінансовими, політичними й іншими відносинами.

Дослідники процесів глобалізації зауважують, що такі інституції, як держава і право, по-перше, посідають чільне місце в структурі цивілізаційного розвитку, оскільки є компонентами як національних, так і світової систем; по-друге, вони належать до компонентів, що найбільше піддаються модифікаціям. Характер,

темпи розвитку цих національних інститутів є не лише показником загальних змін світоустрою, а й перспективним орієнтиром для нових моделей державних форм у глобалізованій системі.

Саме тому варто звернути увагу на процеси глобальної економічної кризи, притаманної сучасному соціуму. Вона є не лише явищем фінансово-економічної сфери, а й наслідком занепаду ліберальних цінностей, що спонукає до переосмислення інститутів демократії, свободи та ринку. У системі майбутнього глобального проекту особливе місце належить глобальним, міжнародним, регіональним і національним стратегіям розвитку та відповідним системам. Серед різних тенденцій розвитку права в умовах глобалізації виділяють: універсалізацію та уніфікацію права; розширення й активне використання принципів права як регуляторів суспільних відносин; розширення юридичного сектору щодо забезпечення прав людини та громадянина, а також політизації права [1, с. 17].

Загальнотеоретичну основу дослідження становлять праці В. Г. Ананьїна, З. К. Бжезінського, Ю. М. Бірюкова, О. В. Богданова, М. В. Буроменського, М. Е. Волосова, В. Ф. Давидова, В. І. Євінтова, С. А. Єгорова, С. В. Ісаковича, В. А. Карташкіна, Ю. М. Колосова, Е. С. Кривчикової, І. І. Лукашука, С. А. Малініна, Г. І. Морозова, Р. А. Мюллерсона, М. І. Неліпа, В. П. Пархитька, В. П. Панова, П. Н. Рахманінова, Ю. М. Романова, П. В. Саваськова, Е. І. Скакунова, Б. Н. Топорніна, Б. Р. Тузмухамедова та ін.

Розглядаючи проблеми національної безпеки України в контексті суспільного розвитку, В. М. Співак зазначає, що у зв'язку з поглибленням економічних і політичних суперечностей, зростанням взаємозалежності етносів, націй, держав питання національної безпеки набуває особливої гостроти. Одночасно з новими труднощами забезпечення національної безпеки останнім часом зазнали змін пріоритети суб'єктного складу цього поняття. Якщо наприкінці 70-х років ХХ століття з-поміж об'єктів національної безпеки (держава, суспільство, особа) домінантою слугувала держава як головний суб'єкт політичних відносин, то на зламі тисячоліть ситуація істотно змінилась, що пов'язано передусім зі змінами політичної системи світу.

Об'єктивна потреба в розв'язанні планетарних проблем розширила сферу політики, що орієнтується на загальнолюдські інтереси. У зазначеній тріаді понять поступово пріоритетного

значення набувала особа/людина. Так, наприклад, не випадково ще у 1994 році у Доповіді про людський розвиток ООН було представлено нову концепцію безпеки людини [2], де порушено як національні, так і глобальні проблеми безпеки людини, зокрема запроваджено поняття «людська безпека» як образ досконалого світу, мету, якої можна досягнути шляхом співробітництва держав і народів.

Міжнародна ситуація XXI століття підтверджує значущість проблематики безпеки людей, розвитку особи, трудової, продовольчої, екологічної безпеки, захисту людей від урядів. Сутність національної безпеки (захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз) полягає в комплексному й рівноцінному поєднанні її об'єктів (складових), функціонуванні цивілізованих гарантій і механізмів їх надійного захисту [1, с. 18]. Зазначене спонукає до вивчення й адекватного усвідомлення сутності сучасної міжнародної та державної безпеки [3, с. 6].

Зміни, що відбулися в міжнародній системі на межі третього тисячоліття, актуалізували проблему становлення та формування нової системи міжнародної безпеки. Об'єктами сучасних наукових досліджень постають міжнародно-правові аспекти становлення й розвитку нової європейської системи безпеки як у загальнотеоретичному контексті, так і з позиції окремих аспектів зазначеної тематики. Зокрема, обґрунтовано низку нових концептуальних у науковому плані та важливих для практики міжнародних відносин понять і положень: розкрито характер зв'язку між безпекою та розвитком; сформульовано висновок про те, що основою всеосяжної системи міжнародної безпеки в умовах перманентних змін світопорядку постає колективна безпека; сформульовано висновок про те, що головною загрозою для сучасного міжнародного порядку є регіональні конфлікти [4, с. 7–10].

У контексті цього питання слід розглянути зміст поняття державної (або національної) безпеки, що означає стан захищеності державної влади, суверенітету, державної цілісності, обороноздатності, спокою людей, громадської злагоди, довкілля, національної та релігійної рівності [5, с. 111]. Водночас воєнна безпека держави – наукова категорія, складова національної безпеки, яка визначає стан захищеності

національних інтересів, суверенітету, територіальної цілісності держави від посягань із застосуванням воєнної сили [6].

Так, відповідно до попередньої версії Воєнної доктрини України від 2004 року, головною метою забезпечення воєнної безпеки є усунення зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці держави у воєнній сфері та створення сприятливих умов для гарантованого захисту її національних інтересів. У міжнародній практиці воєнна безпека передбачає право суверенної держави на самооборону та/або стримування воєнної агресії, можливість застосування державою воєнної сили для захисту власного суверенітету й територіальної цілісності [7].

Воєнна безпека є складовою національної безпеки, що безпосередньо забезпечує мирне існування в державі людей та захист усіх прав людини. Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» від 2003 року, об'єктами національної безпеки є: людина та громадянин (їхні конституційні права і свободи); суспільство (його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне й навколишнє природне середовище, природні ресурси тощо); держава (її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність) [8].

Національна безпека та права людини є категоріями, що перебувають у діалектичному взаємозв'язку, який передбачає, як не дивно, і єдність, і протистояння. З одного боку, права людини, реалізація яких передбачає свободу дій, можуть обмежуватись з огляду на вимоги національної безпеки, публічного інтересу, громадського порядку, територіальної цілісності (наприклад, право на свободу вираження поглядів, де під правомірне обмеження підпадає свобода дії з метою захисту національної безпеки відповідно до положень Європейської Конвенції з прав людини, 1950 року (п. 2 ст. 10) [9] та практики Європейського суду з прав людини). З іншого боку, національна безпека спрямована на встановлення режиму належної, ефективної реалізації суб'єктивних прав кожного окремого громадянина та людини загалом. Усвідомлення останнього ґрунтується на тому, що права та свободи особистості слугують сьогодні одним із найважливіших об'єктів політики національної безпеки, виокремлюючи цілісну, так звану, систему національної безпеки людини. На тісний взаємозв'язок прав людини з безпекою вказує представлена ООН 1994 року Доповідь про людський розвиток, де зазначено, що

забезпечення прав людини в будь-якій країні має здійснюватися в таких сферах її безпеки: економічна безпека, продовольча безпека; безпека для здоров'я, екологічна безпека, особиста безпека, громадська безпека, політична безпека [2].

Більш деталізоване визначення поняття «національна безпека» пропонує В. Ліпкан. За його думку, сучасне розуміння природи національної безпеки не обмежується лише сприйняттям її як стану захищеності. Національна безпека постає своєрідною сферою існування людини, нації, держави, культури, традицій, звичаїв, ресурсів, що не лише міцно пов'язує людей між собою, а й єднає їх з історичною спадщиною та навколишнім середовищем. Ідеться про збереження матеріального й духовного багатства нації, а також органічне поєднання та реалізацію прагнення людини до безпеки й можливості забезпечення національної безпеки з боку державних і недержавних організацій [10, с. 10].

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» від 2003 року, національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності й оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти й науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства тощо.

Згідно із зазначеним документом, ключовими принципами забезпечення національної безпеки є пріоритетність прав і свобод людини та громадянина, а також верховенство права. Найбільш значущими напрямками національних інтересів України є гарантування конституційних прав і свобод людини та громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України [8].

Зважаючи на зміст подібних за змістом і цілями нормативних документів, наприклад беручи до уваги Стратегію національної безпеки Польської Республіки від 2014 року, можна констатувати,

що стратегічною метою безпеки є просування на міжнародній арені принципів міжнародного права й універсальних цінностей, таких як демократія, права людини та громадянські свободи, а також підвищення рівня обізнаності польського суспільства про права людини і громадянина [11].

У сучасних умовах поняття національної безпеки розширюється завдяки включенню в його зміст нових сфер суспільного життя. Так, Стратегія національної безпеки США у XXI столітті передбачає гуманітарний аспект – систему освіти. Це стало офіційним підтвердженням політики, яку провадили США, – стимулювання наукової сфери, створення найкращих умов для розвитку інтелектуального потенціалу держави. Світовий досвід доводить, що життєвий рівень населення, соціально-економічна ситуація в країні визначається ступенем освіченості суспільства і його ставленням до інтелектуальних цінностей. Тому національна безпека нерозривно пов'язана з інтелектуальною як складовою гуманітарної безпеки. У зазначеній Стратегії національної безпеки США 2015 року йдеться про те, що її підґрунтям є правила міжнародного порядку, який сприяє зміцненню глобальної безпеки та процвітанню, а також гідності й прав людини. Автори документа наголошують на історії власного народу, обстоюючи демократію та права людини, звертаючи особливу увагу на боротьбу за свободу, підтримання мирних демократичних змін, реалізацію політики мобілізації міжнародної підтримки з метою зміцнення і розширення глобальних норм у сфері прав людини. Стратегія вказує на обов'язковість виконання урядами власних зобов'язань у галузі прав людини, протистояння та запобігання будь-яким репресіям, відповідного реагування на масові злочини. Також тут акцентовано увагу на тому, що захист прав людини є найбільш ефективним, коли діяльність провадять спільно з широким колом партнерів (громадянським суспільством, релігійними лідерами, підприємствами, іншими урядами та міжнародними організаціями). У Стратегії зафіксовано доцільність створення правил, норм та інститутів, які є основою для світу, безпеки, благополуччя та, безперечно, захисту прав людини у XXI столітті [12].

Зміст терміна «воєнна небезпека» визначено у Воєнній доктрині України від 2004 року, де ним позначено комплекс політичних, соціально-економічних, воєнних та інших зовнішніх і

внутрішніх чинників, які за певних обставин й умов можуть призвести до воєнного конфлікту, що загрожуватиме національним інтересам України [7]. Тобто воєнна небезпека для України, як і для інших держав, полягає в можливості стати об'єктом воєнної агресії з боку іншої держави або союзу держав, а також постраждати внаслідок цієї агресії.

Лише наприкінці ХХ століття людство усвідомило, що міжнародна безпека стає дедалі більш визначальною і може бути забезпечена завдяки не військовим, а передусім політичним і правовим засобам. Змінюється характер глобальних проблем, що постають перед людством, зокрема енергетичної, продовольчої, сировинної, демографічної, екологічної, розв'язання яких залежить від спільності зусиль усіх держав світу. Усе це вкотре підтверджує нерозривний зв'язок безпеки кожної окремої держави та міжнародної спільноти загалом, що дає змогу концептуально підійти до визначення права міжнародної безпеки.

У міжнародному праві відсутній єдиний доктринальний підхід до цієї проблеми. Так, Л. А. Єгоров зауважує, що в юридичному контексті концепція міжнародної безпеки повинна передбачати розвиток такої системи міжнародного правопорядку, яка була б заснована на визначенні взаємозалежності сучасного світу, слугувала нормативним вираженням переважання загальнолюдських цінностей та інтересів над інтересами вузьконаціональними, гарантувала свободу вибору народами шляхів свого соціально-економічного і політичного розвитку, забезпечувала пріоритет права в політиці [4, с. 18]. Натомість Р. А. Мюллерман вважає, що сучасне міжнародне право, особливо його ядро – головні принципи міжнародного права, забезпечує необхідну нормативну основу для створення безпечного світу. Науковець стверджує: «Потрібно лише використати всі потенційні можливості чинних норм міжнародного права» [4, с. 18].

Формулюючи поняття права міжнародної безпеки, Г. М. Мелков у широкому значенні тлумачить його як комплекс загальноновизнаних спеціальних принципів і норм, спрямованих на підтримання миру й міжнародної безпеки, запобігання актам агресії; у вузькому значенні це – сукупність загальноприйнятих принципів і норм, що передбачають забезпечення військово-політичної безпеки держав, запобігання виникненню воєн і

збройних конфліктів [4, с. 19]. На думку вченого, зазначений вид безпеки передбачає такі основні принципи міжнародного права: незастосування сили або погрожування нею; мирне вирішення міжнародних спорів; невтручання у внутрішні справи держав; співробітництво, охорона навколишнього середовища; роззброєння. Водночас до спеціальних він зараховує принципи неподільності міжнародної безпеки, завдання шкоди безпеці держав тощо [4, с. 33].

Елементами концепції колективної безпеки є: система загальноприйнятих принципів і норм міжнародного права, закріплених у статуті ООН; система колективних засобів для попередження та відвернення загроз; система колективних дій із роззброєння.

Глобалізаційні процеси становлення багатопольярного світу трансформують уявлення і про національну безпеку, відповідно до якого вона є складовою системи вищого рівня. У межах аналізу предмета безпеки виокремлюють чотири основні підходи: національна безпека (пов'язана із захистом основних інтересів конкретного суспільства); міжнародна безпека (забезпечує взаємозв'язок безпеки однієї держави з безпекою інших держав); регіональна безпека (стосується конкретних географічних регіонів); глобальна безпека (має всеосяжний характер, адже, окрім військової безпеки, передбачає захист громадянських прав, навколишнього середовища тощо) [4, с. 35].

Загальновідомо, що забезпечення національної безпеки, обстоювання інтересів на міжнародній арені – завдання виключно держави. Як зазначав Г. Моргентау, «державні інтереси, що визначаються як сила державної міцності, є ключем до розуміння всієї міжнародної політики та пояснення характеру політики окремих держав». Таким чином, інтереси національної безпеки усвідомлюються як державні інтереси, але жодна країна світу не може забезпечити захист національної безпеки спираючись виключно на власні ресурси [4, с. 36].

В епоху глобалізації проблема безпеки існування й розвитку всіх держав і народів набула нового виміру, адже відбувається об'єктивне масштабне сплетіння економічних, екологічних, воєнних, культурних процесів у межах окремих держав, етносів, народів, націй, а також між ними. З огляду на це, нагальним є з'ясування сутності не лише міжнародної, а й національної безпеки. Існування будь-якої суверенної держави неможливе без

захисту її національних інтересів, що є фундаментальною передумовою самозбереження та саморозвитку суспільства, запорукою успішності соціально організованого буття.

Висвітлюючи поняття й ознаки національної, воєнної або міжнародної безпеки, слід зважати на те, що в кожному разі йтиметься про захист прав людини, тобто ключовий принцип діяльності збройних сил. Наприклад, відповідно до розділу IV «Діяльність Збройних сил України» Закону України «Про Збройні сили України», ключовими засадами діяльності Збройних сил України є верховенство права, законність і гуманність, повага до людини, її конституційних прав та свобод [13].

Нині людство стоїть перед загрозами нового типу, які демонструють неефективність наявної системи колективної безпеки. У сучасних умовах національну безпеку вже недостатньо визначати як здатність держави захистити себе від зовнішніх джерел загрози власному існуванню. Забезпечення національної безпеки залежить не лише від внутрішніх факторів. Воно діалектично пов'язане з міжнародною безпекою як запорукою підтримання та зміцнення загального миру.

Сучасні організації та інститути безпеки всіх рівнів (глобальної, міжнародної, регіональної, національної) мають на меті захист життя кожної людини, забезпечення її природних прав і свобод. Переважна більшість світової спільноти визнає пріоритетну цінність людської істоти, поваги до її гідності, вроджених і невід'ємних прав, що зумовило створення міжнародних механізмів забезпечення та захисту прав людини як на універсальному, так і на регіональному рівнях.

У преамбулі Статуту ООН сформульовано цілі фактично міжнародної безпеки: як позбавити наступні покоління від нещастя воєн, які двічі у XX столітті завдавали людству надзвичайної шкоди, утвердити віру в основні права людини, гідність і цінність людської особистості, рівноправність між чоловіками та жінками, створити умови, що гарантуватимуть дотримання справедливості й поваги до зобов'язань, які випливають із договорів та інших джерел міжнародного права, сприяючи соціальному прогресу й поліпшенню життя за умов збільшення свободи [14].

У положеннях ст. 1 Статуту ООН зазначено, що слід вживати ефективних колективних заходів для запобігання й усунення загрози миру, попередження актів агресії або інших

порушень миру. До того ж, тут зафіксовано можливість здійснювати міжнародне співробітництво у сфері розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру, утвердження поваги до прав людини й основних свобод представників будь-якої раси, статі, незалежно від мовних уподобань і релігійної приналежності [14].

Питання підтримання миру та встановлення безпеки набуло важливого значення з утворенням відповідної організації регіонального значення на підставі Північноатлантичного договору від 1949 року. Відповідно до положень останнього, сторони, вирішивши об'єднати свої зусилля для здійснення колективної оборони та підтримання миру і безпеки в Північноатлантичному регіоні, зобов'язалися сприяти подальшому розвитку дружніх відносин, зміцнювати свої незалежні інституції, створювати умови для забезпечення стабільності й добробуту, усувати конфлікти у своїй зовнішній економічній політиці та сприяти економічному співробітництву між окремими або між усіма учасниками договору [15].

В умовах побудови структурованої міжнародної (договірної) системи врегулювання будь-яких питань, зокрема збройного характеру, світ щодня стикається з проблемами збройного конфлікту. Військова сфера не може цілком виконувати всіх покладених на неї завдань, передбачених військовим мистецтвом, а отже, система безпеки (як на національному рівні будь-якої країни, так і на міжнародному) функціонує в умовах захисту людства, прав особистості, з огляду на що безпека має слугувати на користь людини та її захисту.

Саме тому сьогодні дедалі частіше постає питання щодо зв'язку військової складової з цивільним елементом. Ідеться про поняття цивільно-військового співробітництва, про що писав американський соціолог і політолог, автор концепції етнокультурного поділу цивілізацій, американець С. Ф. Гантінгтон, який уже 1957 року опублікував працю під назвою «Солдат і держава: теорія і політика цивільно-військових відносин», де обґрунтував важливість цивільно-військових відносин. Останні, на думку автора, є одним з аспектів національної політики безпеки, що має на меті підвищення безпеки соціальних, економічних і політичних інститутів країни від загроз з боку інших незалежних держав.

Національну безпеку дослідник розглянув у трьох формах: військова політика безпеки (система заходів, спрямованих на мінімізацію або нейтралізацію спроб послабити чи знищити націю збройними силами, що діють за межами її інституційних і територіальних кордонів); внутрішня політика безпеки (стосується загрози диверсій, спрямованих на послаблення або руйнування держави за допомогою сил, що діють у межах своїх територіальних та організаційних кордонів); ситуаційна політика безпеки (пов'язана із загрозою руйнувань унаслідок змін у соціальних, економічних, демографічних і політичних умовах, що підривають міць держави). Кожна з трьох форм політики ґрунтується на оперативному та інституційному (який у цьому контексті відповідає стратегічному) рівнях.

Оперативна політика передбачає застосування безпосередніх засобів забезпечення безпеки. Інституційна (стратегічна) політика стосується образу, у межах якого провадять операційну політику. Саме в цій системі передбачено місце для цивільно-військових відносин, які слугують основним компонентом інституційної (стратегічної) політики військової безпеки. Безпосередні оперативні питання військової політики зазвичай передбачають: 1) кількісні питання розміру, найму та постачання збройних сил, зокрема питання про співвідношення державних ресурсів, що виділяються на військові потреби; 2) якісні питання щодо організації, складу, обладнання та розгортання збройних сил, у тому числі видів озброєння і зброї, місцях розташування баз, домовленостей із союзниками тощо; 3) динамічні питання використання збройних сил [16, с. 1–3].

Упорядкування військово-цивільних відносин є пріоритетом політики військової безпеки нації. Метою цієї політики на інституціональному (стратегічному) рівні є розроблення системи військово-цивільних відносин, які максимізують військову безпеку за найменших жертв. У військово-цивільних відносинах важливе значення має ставлення офіцерського корпусу до держави. Офіцерський корпус відповідає за військову безпеку суспільства.

У контексті цивільно-військових відносин у межах зазначеної праці С. Ф. Гантінгтон також аналізує поняття військового мислення. Інтелект, кругозір та уяву професійного солдата автор оцінює не найкращим чином, порівнюючи їх з аналогічними показниками адвоката, бізнесмена, політика тощо. Водночас унікальність військового мислення полягає в певних ментальних

атрибутах або якостях, які формують особистість військової людини. Військове мислення є дисциплінованим, жорстким, логічним і науковим, проте такі якості цивільної людини, як гнучкість, уміння йти на компроміс, інтуїція та емоційність, йому не притаманні. Постійне виконання військових функцій загалом може сприяти становленню таких рис. Автор аналізує військове мислення професійного військового крізь призму двох аспектів – за змістом і приналежністю.

Люди, які поводяться однаково протягом тривалого часу, мають тенденцію до формування певного стійкого типу мислення, особливо коли людина виконує в суспільстві професійну роль. Професія є більш вузькою, інтенсивною та чітко визначеною сферою людської діяльності, ніж будь-які інші заняття. Систематичне виконання професійних функцій зумовлює становлення професійного мислення. У цьому контексті військове мислення містить у собі цінності й оцінки, закладені в сутності виконання професійної військової функції [16, с. 69–82].

Отже, нині світ стоїть на порозі нового зв'язку людини і військового в контексті безпеки задля захисту прав людини, без чого неможливо реалізувати задачі національних стратегій різних держав світу та світової доктрини міжнародної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Співак В. М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації : монографія / В. М. Співак. – Київ : Логос, 2011. – 416 с.
2. Human Development Report, 1994 [Electronic resource]. – Mode of access: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_ete_nostats.pdf. – Title from screen.
3. Дзьобань О. П. Проблеми захисту національних інтересів України у сфері державної безпеки в умовах геополітичних трансформацій ХХІ століття : монографія / О. П. Дзьобань, В. Я. Настюк, В. В. Белевцева. – Харків : Право, 2013. – 295 с.
4. Баймуратов М. А. Международно-правовые аспекты становления и развития европейской системы безопасности на пороге ХХІ века / М. А. Баймуратов, А. А. Делинский. – Одесса : Юрид. лит., 2004. – 182 с.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – Київ : АСК, 2003. – 968 с.

6. Саганюк Ф. В. Воєнна безпека і оборона України. Тлумачний словник нормативно-правових та наукових термінів і визначень / Ф. В. Саганюк [та ін.]. – Київ : [б. в.], 2007. – 186 с.

7. Про Воєнну доктрину [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 15 черв. 2004 р. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/648/2004>. – Назва з екрана.

8. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс] : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. – Назва з екрана.

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004. – Назва з екрана.

10. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях : словник / В. А. Ліпкан, О. С. Ліпкан. – Вид. 2-ге, доповн. і переробл. – Київ : Текст, 2008. – 400 с.

11. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bbn.gov.pl/ftp/SBN%20RP.pdf>. – Назва з екрана.

12. National Security Strategy, 2015 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2015/2015.pdf>. – Title from screen.

13. Про Збройні сили України [Електронний ресурс] : Закон України від 6 груд. 1996 р. № 1934-XII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>. – Назва з екрана.

14. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26 черв. 1945 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010. – Назва з екрана.

15. Північноатлантичний договір від 4 квіт. 1949 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/950_008. – Назва з екрана.

16. The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations / by S. P. Huntington. – Massachusetts : Harvard University Press, 1957. – 534 p.

Стаття надійшла до редколегії 08.09.2016
